

Stjepan Zdunić*

UDK 338.97:338.9:338(497.5)

Izvorni znanstveni rad

REGIONALNI ASPEKT STRATEGIJE OPORAVKA I DALJEG RAZVITKA HRVATSKOGA GOSPODARSTVA¹

Autorova je završna teza, nakon provedenih istraživanja, da globalna strategija hrvatskoga gospodarskog razvitka mora sadržati međuregionalnu dimenziju, i to tako da osigura skup politika na makroekonomskoj razini koji djeluje integrirajuće u hrvatskom ekonomskom prostoru i da osigura funkcioniranje monetarnog sustava, bankarskog i financijskog sistema, tržišta novca i kapitala tako da djeluju integrirajuće na hrvatskom jedinstvenom ekonomskom prostoru. Liberalizacija kapitalnog računa platne bilance zemlje mora tek fazno slijediti liberalizaciju financijskog sustava i proces dosizanja pune zaposlenosti i konkurentnosti privrede.

Uvod

Istraživanje u ovom radu teoretskog je i koncepcijskog karaktera. Svrha mu je da interpretira regionalni aspekt naše razvojne strategije, polazeći od dosadašnjih rezultata istraživanja globalnog razvitka hrvatskoga gospodarstva. Ta su istraživanja utvrdila neke stavove o našoj monetarnoj politici, o fiskalnom sustemu, o politici intervalutarnog tečaja, o privatizaciji i liberalizaciji financijskog sistema, o mobilnosti kapitala u platnoj bilanci zemlje, i tome slično.² Pristup istraživanju u ovome radu, prema tome, ima utvrđeno polazište u hrvatskim tranzicijskim privredno-sistemskim i razvojnim prilikama. Šira svjetska regionalna literatura, koja je u analizi rabljena, odabrana je tako da odgovara tim prilikama i tako utvrđenoj svrsi.

* S. Zdunić, znanstveni savjetnik u Ekonomskom institutu, Zagreb. Članak primljen u uredništvu: 20. 10. 2000.

¹ Članak je rezultat istraživanja na projektu "Konceptija regionalnog razvitka Republike Hrvatske" u Ekonomskom institutu, Zagreb.

² Vidjeti o tome studije: (1) S. Zdunić - M. Grgić: "Politika intervalutarnog tečaja i zaštite u strategiji razvoja hrvatskog gospodarstva", EIZ - HGK, Zagreb, 1995. (2) S. Zdunić - M. Grgić: "Monetarni faktor u politici razvoja", Ekonomski institut Zagreb - Hrvatska gospodarska komora, Zagreb, 1996. (3) S. Zdunić - Z. Baletić - M. Grgić (koord. i red.) "Globalizacija i liberalizacija hrvatskog financijskog sustava i gospodarski razvitak", Ekonomski institut, Zagreb, 1997.

Pokazalo se da je ta vrsta problema u svjetskim znanstvenim istraživanjima bila veoma prisutna u razdoblju dominacije doktrine "pune zaposlenosti" kejnezijanskog obilježja, ali je regionalna, prostorna i lokacijska literatura toga doba "eklektičkog" karaktera, i to tako da integrira mikroekonomski pristup u formi teorije lokacije, pojmova prostorne i lokacijske ravnoteže, kriterija optimuma sa troškovnog i profitnog stajališta i mobilnosti proizvodnih faktora s makroekonomskim pristupom regionalnog aspekta gospodarskog razvitka zemlje. Makroekonomski razvojni aspekt implicira analizu granske privredne strukture povezano s modelima rasta i s planiranjem razvitka, analogno nacionalnoj razini ekonomske analize. Riječ je, dakle, o dezagregaciji nacionalnog gospodarskog razvitka i na regionalnu dimenziju. U tom se kontekstu došlo do važnosti uloge bankarskog sistema u (među)-regionalnom razvitku, do (među)regionalnog aspekta funkcioniranja tržišta kapitala, međuregionalnih multiplikatora kejnezijanskog karaktera i do uvođenja pojma regionalne platne bilance. Najvažniji detalj u tome pristupu jest analiza uravnoteženja platne bilance regije na srednji i na duži rok. Zanimljivost je u tome to što tržišni mehanizmi uravnoteženja platne regionalne bilance pretpostavljaju perfektu mobilnost kapitala i rada, a isključuju mogućnost primjene monetarne i fiskalne politike.

To je veoma slično današnjem shvaćanju neoliberalne politike o politikama i mehanizmima uravnoteženja platne bilance u uvjetima liberaliziranog tržišta kapitala i liberaliziranih vanjskotrgovinskih sustava. Europska je unija primjer u kojem je taj proces doveden do kraja među zemljama partnerima i gdje su nacionalne ekonomije transformirane u regionalne ekonomije velikog jedinstvenog europskoga tržišta.

Regionalna i lokacijska ekonomska teorija, dakle, može se smatrati prethodnicom shvaćanja gospodarskog razvitka, koja supsumira i neoliberalni pristup i kejnezijanski pristup. Dakle, već je tada formiran eklektički pristup, koji se "primiče" današnjoj globalnoj razvojnoj teoriji na nacionalnoj i međunacionalnoj razini.

Istraživanja realnih hrvatskih gospodarskih procesa dovela su nas do sličnog "eklektičkog" pristupa. U literaturi se može naći teoretska podloga za takav pristup u fragmentiranoj formi, ali veomna precizno.³

Pristup i svrha istraživanja odredili su konačni sadržaj ove studije: Raspad međuregionalnog bivšeg jugoslavenskog tržišta i politika njegove supstitucije; međuregionalna platna bilanca i mehanizam supstitucije međuregionalne potražnje; monetarna politika i (dez)integracija hrvatskog ekonomskog prostora; međuregionalna mobilnost proizvodnih faktora i tržište kapitala. Sinteza istraživanja dana je na svršetku u obliku 12 teza. Nazivamo ih tezama stoga, što je istraživanje teoretskog karaktera, ali je veoma snažno oslonjeno na realne hrvatske ekonomske procese. Teze imaju, stoga, uporište i argumente kako u ekonomskoj teoriji, tako i u nalazima istraživanja naše gospodarske stvarnosti.

³ Vidjeti o tome: H.W. Richardson: "Regional Economics, Location Theory, Urban Structure, Regional Change", Praeger Publishers, N.York - Washington, 1969.

Budući da je karakter ovoga rada razvojni i privrednosistemska pojam regija, izraz regionalni, koristi se tako da se ne odnosi na neku konkretnu regiju. Administrativno uređenje i razgraničenje jedinstvenog hrvatskog ekonomskog prostora sa ciljem jače "regionalizacije" gospodarske politike predmet je konkretnog razvojnog plana. Cilj ovoga rada nije utvrditi jedan takav eventualni plan, već mu je svrha da sa stajališta gospodarskog sustava i razvitka zemlje u cjelini pridonese njegovom utvrđivanju.

Raspad međuregionalnog bivšeg jugoslavenskog tržišta i politika njegove supstitucije

(1) Važnost bivšeg jugoslavenskog tržišta u svojem se regionalnom aspektu svodi na udio istočnog dijela bivše Jugoslavije u ukupnim isporukama hrvatske privrede od približno 10%-12%, naspram isporukama na ukupno jugoslavensko tržište, bez hrvatskog, od oko 25%. Na izvanjugoslavensko izvozno tržište hrvatska je privreda izvozila oko 15% svojih ukupnih isporuka, da bi na unutarnje tržište plasirala približno 60% ukupnih isporuka. Raspadom bivše Jugoslavije uglavnom je nestalo istočno jugoslavensko tržište,⁴ a ostao je mali dio hercegovačko-bosanskog i slovenskog tržišta. Hrvatsko tržište zajedno sa slovenskim i hercegovačko-bosanskim znatno je smanjilo, zbog ratnih i tranzicijskih okolnosti, svoju apsorpcijsku moć. Posljedica toga bio je znatan pad materijalne proizvodnje s uslugama hrvatskog gospodarstva. Globalni indeks proizvodnje u odnosu na 1989. bio je između 55 i 60! Glavni razlog tom niskome indeksu materijalne proizvodnje jest gubitak nekad "mekih" tržišta Jugoslavije, ali i istočno europskih tržišta, sa Sovjetskim Savezom. Zapadnoeuropsko tržište zadržalo je svoj apsolutni opseg u hrvatskom izvozu robe ali se nije povećavalo.⁵ Bliskoistočno tržište izgubljeno je, osobito u aspektu izvoza investicijskih usluga izgradnje gospodarskih objekata.

(2) Regionalno unutarhrvatsko tržište nastavilo je egzistirati u granicama ekonomskog prostora, koji je bio sužen za dio okupiranog područja do kolovoza godine 1995. Nakon toga može se uzeti da je hrvatski ekonomski prostor postupno u cjelini integriran. Ukupno povećanje ekonomskog prostora nije veće od 5%-6%. Može se uzeti da je neposredna ratna opasnost prestala već godine 1995., ali da je pretežan dio gospodarstva funkcionirao kao integrirani ekonomski prostor i prije godine 1995. Ipak, postojali su tipično ratni faktori koji su ograničivali rast i oporavak gospodarstva, osobito u djelatnostima infrastrukture, kao što su elektroprivreda i željeznički promet. Proizvodnja robe i ostalih usluga odvijala se u tako zadanim fizičkim ograničenjima na spomenutoj razini 55%-60% korištenja raspoloživih kapaciteta. Taj postotak neposredno upućuje na zaključak da je najvažniji

⁴O implikacijama toga raspada vidjeti: S. Zdunić: "Troškovi povijesnog dogovora", Ekonomska politika, Beograd, 25. veljače 1991

⁵O tome vidjeti S. Zdunić: "Central Europe and Croatian Foreign Trade Policy", Ekonomski pregled, god.45., br. 7-8, Zagreb, 1994.

ograničujući faktor oporavka gospodarstva bio gubitak potražnje, i to u međuregionalnom aspektu bivšeg jedinstvenog tržišta, zatim stagnacije, pa i smanjenja izvoznog tržišta po predratnoj definiciji inozemstva.

Strukturni aspekt međuregionalnog tržišta i njegovog smanjenja je osobito važan: neke su grane prerađivačke industrije s industrijom investicijske opreme izgubile tržište više nego razmjerno; prometne grane osobito željeznica i zračne luke, pa tranzitni lučki i željeznički promet trpe međuregionalno smanjenje potražnje daleko iznad prosječne razine; poljoprivreda i prehrambena industrija zadržale su veći dio proizvodnje, ali na razini manjoj od predratne; građevinarstvo je znatno ispod prosječnog indeksa održanja proizvodnje; osobito je opala stambena izgradnja, ako se izuzme obnova kuća i stanova u bivšim okupiranim područjima, itd.

Važnost jugoslavenskog tržišta za pojedine hrvatske regije, unutar današnjeg hrvatskog ekonomskoga prostora, prilično je različita: primorsko turističko područje, hrvatske luke s prometnom povezanošću, imali su jednu razinu povezanosti; zagrebačka industrijska aglomeracija bila je povezana sa drugim regijama svojim robnim izvozom, ali i uvozom, na drugoj razini; slavonska regija bila je povezana kako s regijama bivšeg jugoslavenskog ekonomskog prostora, tako i sa hrvatskim regijama, i to, pretežno preko robnog sektora gospodarstva, a to na strani uvoza i izvoza. I.t.d.

Važno je pri svemu tome uočiti da je takva povezanost hrvatskih regija postojala i sa drugim zemljama, koje tada kao i danas predstavljaju inozemstvo. Bivše su jugoslavenske regije postale inozemstvo u posljednjih sedam godina.

Međuregionalna horizontalna povezanost unutar današnjeg hrvatskog ekonomskoga prostora, uvjetovana je prije svega jedinstvenošću ekonomskog sustava, pa tek zatim međusobnom robnom razmjenom i eventualno lakom mobilnošću proizvodnih faktora rada i kapitala. Svaki nacionalni (državni) ekonomski prostor funkcionira u sličnim uvjetima. Nakon raspada bivšeg jugoslavenskog jedinstvenog ekonomskog prostora, hrvatski se ekonomski, ali i socijalni, prostor suzio. Bitno je pitanje, je li hrvatska ekonomska politika djelovala stimulatивно u smjeru supstitucije pokidanih međuregionalnih veza hrvatskih regija s regijama bivše države, i to u smislu nadoknade izgubljene potražnje novom domaćom potražnjom. Zatim je važno pitanje kojim je mehanizmima i politikama to moglo biti učinjeno i jesu li mogućnosti adekvatno iskorištene. U tom je smislu moguće razlikovati integrirajuće faktore, institucije i mehanizme novonastalog hrvatskog ekonomskog prostora, s jedne strane, i dezintegrirajuće faktore, sa druge strane.

(3) Faktori koji su hrvatski ekonomski prostor dodatno u međuregionalnom aspektu integrirali ponajprije su institucionalnog karaktera: (a) Jedinstvena politička vlast, koja pokazuje centralističke oznake, omogućila je veoma efikasno provođenje gospodarskih zahvata obnove, koji su pojačali koheziju i međuregionalnu povezanost; u tu kategoriju zahvata ulaze obnova i "prespajanje" infrastrukturnih podsistema u zatvoreni hrvatski prostor, to su npr. elektroprivreda, željeznički promet, organizacija državnih robnih rezervi, nove linije opskrbe osnovnim potrošnim dobrima, zdravstvenim uslugama; nova organizacija vlasti, osobito u aspektu obrane,

redizajnirala je hrvatski ekonomski prostor suglasno sa zahtjevima suvereniteta zemlje, a svemu tome valja dodati državnu upravu i sudstvo kao faktore homogenizacije ekonomskog prostora. (b) Posebnu ulogu integracije ekonomskog prostora imaju državni proračun i izvanproračunski fondovi (MIORH, ZO, školstvo); u cjelini to obuhvaća više od 50% BDP-a države, koji se redistribuira po svim hrvatskim regijama, bez obzira na konjunkturu ili recesiju njihovih privreda; odvojena potrošnja od proizvodnje u svom regionalnom aspektu djeluje poticajno na potražnju u recesijskim regijama, bar u dijelu potražnje, odnosno potrošnje, lokalnih roba i usluga korisnika financijskih transfera države (mirovine, zdravstvena skrb, školstvo, državna uprava i sigurnost); tako transferirana sredstva održavaju lokalne djelatnosti na potrebnoj funkcionalnoj razini, ali i tzv. izvoznih djelatnosti drugih regija.⁶ Kolika su ta “prelijevanja” potražnje iz ekonomski aktivnih regija u depresivne regije nije jednostavno procijeniti. Zasad postoji analiza za grad Rijeku, koja pokazuje vertikalni odljev sredstava po osnovi poreznog sistema i fondova zdravstvenog i mirovinskog osiguranja, s jedne strane, i povrat tih sredstava u Rijeku, radi financiranja državne uprave, školstva, zdravstva, sigurnosti i društvenih službi. Rezultat analize pokazuje da je povrat zamašan, ali da je Rijeka sa stajališta odljeva u centralnu državnu blagajnu aktivno privredno područje. To je sasvim logičan rezultat, jer postoje druga veoma “pasivna” područja koja su nekada bila gospodarski-aktivna, pa danas imaju velike društvene troškove socijalne skrbi, troškove za mirovine, pa zdravstvo, školstvo, troškove funkcioniranja materijalne infrastrukture. Tome valja dodati uvoz potrošnih dobara iz drugih regija i iz inozemstva, koje stanovništvo kupuje iz dodatnih transferiranih sredstava, ali i dijelom iz zarada ostvarenih unutar regije u izvoznim i lokalnim djelatnostima regionalnog gospodarstva.

(4) Zaključno se može reći da je kidanje međuregionalnih ekonomskih veza supstituirano dijelom mehanizmom redistribucije centraliziranih sredstava državnog proračuna i društvenih fondova, a to predstavlja regionalizaciju agregatne potražnje države u važnim segmentima gospodarstva. To u nekoj mjeri održava potražnju za robama proizvedenima u nacionalno i međunarodno orijentiranom dijelu gospodarstva. Time se međuregionalna razmjena dobara održavala i na osnovi redistribuirane potražnje, a ne samo na osnovi regionalno stvorenog dohotka. Ta je činjenica pridonijela integriranju hrvatskog ekonomskog prostora, ali i stabilnosti ekonomskih aktivnosti na stanovitoj razini, iako znatno nižoj u odnosu na tzv. stanje “pune zaposlenosti”.

(5) Posebno mjesto u integriranju hrvatskog ekonomskoga prostora, ali sa skrivenom mogućnošću dezintegriranju toga prostora, imaju monetarni sustav i monetarna politika države. To se prije svega odnosi na središnju banku, odnosno na Hrvatsku narodnu banku. Prosudba o jedinstvenosti tržišta jedne zemlje, odnosno jedinstvenosti ekonomskog prostora, polazi od monetarnog sustava, koji po sebi

⁶ Misli se na teoriju tzv. baznih djelatnosti regije, koje multiplikativnim efektima održavaju lokalne djelatnosti (vodovod, opskrba električnom energijom, obrt, eventualno prigradska privreda vezana uz centar itd.).

može biti manje ili više suveren i autonoman, odnosno vezan na monetarni sistem zemlje, koja u danoj regiji dominira.

Uloga koju naša središnja banka ima na tržištu novca u održavanju likvidnosti privrede unutar zemlje i prema inozemstvu, pa u nadgledanje i regulaciji cjelokupnog bankarskog i financijskog sistema, može se označiti zadovoljavajućom kada se radi o formiranju i održavanju jedinstvenosti hrvatskog ekonomskog prostora. Ta je uloga potpuno preuzeta od bivše Narodne banke Jugoslavije i reducirana je na hrvatsko državno područje. HNB ima mogućnost održavanja stabilnosti nacionalne valute, može odlučivati o osnivanju i likvidaciji poslovnih banaka, o njihovom restrukturiranju, o provjeravanju boniteta u svakom mjestu ili regiji naše zemlje. HNB uspostavlja pravila i provodi mjere monetarne politike, kao što su obvezne rezerve banaka, emisija blagajničkih zapisa sa ciljem reguliranja kamata, likvidnosti, stabilnosti cijena i intervalutarnog tečaja. Ona osobito ima moć vođenja tečajne politike u funkciji ne samo stabilnosti, već i u induciranju⁷ restrukturiranja privrede uvođenjem strane konkurencije na domaće tržište i izlaganjem većoj konkurenciji naše privrede na izvoznim tržištima.

Sa stajališta međuregionalne integracije, odnosno dezintegracije hrvatskog ekonomskog prostora, presudna je važnost monetarnih vlasti u politici stabilnosti tečaja, i to u kontekstu apreciranosti i depreciranosti nacionalne valute, u politici kamata i kreditnih plasmana, a u našim prilikama i u procesu privatizacije, odnosno u politici jačanja i uspostavljanja tržišta kapitala. Mobilnost proizvodnih faktora, rada i kapitala, ali i tehničkoga napretka, implikacije su takve funkcije i politike monetarnih vlasti. U nastavku ćemo stoga detaljnije analizirati monetarni faktor u mehanizmu međuregionalne razmjene robe i usluga, zatim u mehanizmu mobilnosti rada i kapitala (privatizacije), a sve sa stajališta integracije regija u jedinstvenom hrvatskom ekonomskom prostoru.

Međuregionalna platna bilanca i mehanizam supstitucije međuregionalne potražnje

(1) Međuregionalna razmjena može se zamisliti kao razmjena među različitim državama, trgovinskim partnerima. Analogno platnoj bilanci, kao financijskoj slici međudržavne razmjene robe i usluga, u stvarnosti postoji i međuregionalna bilanca. Razlika je u tome što se međuregionalna bilanca plaćanja odvija na implicitan način i u istoj nacionalnoj valuti. To znači da u slučaju deficita u toj razmjeni srednjoročna politika njegova pokrivanja ne može biti, primjerice, instrument intervalutarnog tečaja, carinske zaštite, ali može biti politika transfera iz državnog proračuna i društvenih fondova za pokrivanje toga deficita. Neke načine tih transfera označili smo u prethodnom poglavlju, povezano s integrirajućom funkcijom državnog proračuna.

⁷ Ta se teza može naći u napisu: V. Šonje i M. Škreb: "Exchange Rate and Prices in a Stabilization Program: The Case of Croatia", *Macroeconomic Stabilization in Transition Economies*, (ed. M.I. Blejer and M. Škreb), Cambridge, University Press, 1997.

Platna bilanca regije, iako je teško statistički utvrditi, može se iskazati kao i za nacionalnu državnu razinu: $I - S = M - X$, gdje I označuje investicije, S štednju, M uvoz, a X izvoz regije u druge regije iste zemlje ili u inozemstvo. Ako je uvoz veći od izvoza regije, znači da su investicije, odnosno potrošnja, regije veće od autonomne štednje, odnosno stvorenog BDP-a. Ako je uvoz manji od izvoza regije, ona svoj višak stvorenog dohotka u obliku štednje plasira u drugim regijama preko bankarskog sistema. Ta je činjenica važna sa stajališta alokacije nacionalne štednje. Strukturni i regionalni aspekt te alokacije važan je sa stajališta nacionalne razvojne strategije.

Zbog moguće nejednakosti u bilanci plaćanja, postavlja se pitanje izravnanja deficita na srednji i na duži rok, ako se ekonomski sustav regija želi učiniti samoreproducirajućim. To je po definiciji kriterij efikasnog razvitka regije: vremenskim podešavanjem alokacije nacionalne štednje osigurava se dugoročno ravnotežan međuregionalni razvitak i minimizira se mobilnost rada i kapitala među regijama. Tržišni automatizam po sebi, teoretski gledano, osigurava takvu ravnomjernost. S tog stajališta deficiti platnih bilanci regija, analogno nacionalnim platnim bilancama, smatraju se privremenim stanjima.

Tržišni mehanizam uspostavljanja međuregionalne ravnoteže u okvirima jedinstvenog ekonomskog prostora pretpostavlja, međutim, perfektu mobilnost rada, ali i kapitala. Državnom intervencijom u okvirima regionalne razvojne strategije zemlje moguće je pospješiti ili ograničivati mobilnost rada. Hrvatska regionalna politika, koja nije eksplicite artikulirana, htjela bi zadržavati stanovništvo u današnjim regijama, dakle, ona nastoji minimizirati pokretljivost rada iz regije u regiju. To je posljedica shvaćanja da Hrvatska mora "sačuvati" svoj državni teritorij u cjelini za svoje stanovništvo.

(2) U uvjetima međuregionalne nemobilnosti rada i kapitala ostaje razmjena robe i materijalnih usluga kao mehanizam uravnoteženja razvitku na jedinstvenom ekonomskom prostoru. Nemobilnost rada i kapitala uz intenzivnu robnu razmjenu među regijama dovodi do ostvarenja principa komparativnih prednosti pojedinih regija, posebno ako su zasnovane na prirodnim prednostima, kao što je osobiti slučaj u Hrvatskoj:

Dalmacija s turizmom, pomorstvom, litoralizacijom; Slavonija s poljoprivredom i s nekim granama industrije; Hrvatsko primorje i Istra s turizmom, poljoprivredom, prometom i litoralizacijom ("refrakcijske" lokacije); Središnja Hrvatska s jakim aglomerativnim industrijskim, financijskim i trgovinskim faktorima. Razlike u razvijenosti tih regija izravnavat će se ostvarivanjem principa komparativnih prednosti u mjeri apriornih prirodnih prednosti, ali i stečenim gospodarskim razvitkom.

Stečene se gospodarske prednosti u biti svode na tzv. lokacijske i aglomerativne (urbane) prednosti. To su u osnovi mikroekonomske konkurentne prostorne prednosti. Realizacija komparativnih prednosti u regijama jedinstvenog ekonomskog prostora nije tako vidljiva kao u međunarodnim razmjerima. Stoga se gledanje može okrenuti, pa reći da se unutar jedinstvenog ekonomskog prostora

regionalne strukture formiraju po načelu tzv. apsolutnih prednosti, u što se mogu ubrojiti i lokacijske prednosti. Time se podjela rada među regijama svodi na prirodne komparativne prednosti, a zatim na stečene apsolutne-konkurentne prednosti, koje se formiraju funkcioniranjem tržišnog mehanizma. Konačno, što je mobilnost faktora među regijama manja, više dolazi do izražaja formiranje privrednih struktura po načelu komparativnih prednosti. I obrnuto. Bitno je uočiti da u međunarodnoj podjeli rada uz mehanizam tržišta, a u uvjetima nemobilnosti faktora, podršku ostvarenju privredne strukture po načelu komparativnih prednosti daju monetarna, fiskalna i zaštitna politika zemlje. Osobito u početnim razvojnim fazama, odnosno u fazama industrijalizacije. U okviru monetarne politike efikasnu podršku ostvarenju komparativnih prednosti, odnosno ostvarenju izvoznih sektora privrede, u pravilu daje politika intervalutarnog tečaja. Takva mogućnost unutar jedinstvenog ekonomskog prostora ne postoji, pa konkurentni tržišni mehanizam u uvjetima mobilnosti rada i kapitala, što u međunarodnim okvirima postoji u mnogo manjoj mjeri, ostvaruje načelo komparativnih prednosti do razine prirodnih prednosti, a nakon toga se proces odvija po načelu apsolutnih konkurentnih prednosti.

(3) Promjenom, odnosno suženjem ekonomskog prostora hrvatskoga gospodarstva prirodne komparativne prednosti pojedinih regija nisu se izmijenile. Izmijenile su se "regije partneri". Unutar Hrvatske naslijeđene su se veze, odnosno međuregionalna razmjena, intenzivirale, ili je to bilo logično očekivati, a nove međuregionalne veze na međunarodnom planu morale su supstituirati veze koje su postojale u doba bivšeg jedinstvenog ekonomskog prostora.

Do te supstitucije u punoj mjeri nije došlo, a to se očituje u stanju korištenja raspoloživih kapaciteta turizma, prometa, građevinarstva, poljoprivrede, industrije. Izgubljena potražnja nije, dakle, nadoknađena. U odnosu na inozemstvo međuregionalne se veze, odnosno razmjena robe i usluga, nisu povećale, što pokazuju agregati o stagnaciji ukupnog izvoza robe i usluga na nacionalnoj razini. Do koje je mjere došlo do intenziviranja međuregionalne razmjene unutar jedinstvenog ekonomskog prostora Hrvatske teško je prosuđivati zbog nepostojanja uredne statistike o tome. Za tu su svrhu potrebna dodatna istraživanja. O nekim aspektima intenziviranja međuregionalne razmjene kao supstitucijskog procesa može se indirektno zaključiti: (a) Ako nema uvoza robe kao što su pšenica i kukuruz, moralo je doći do "izvoza" te robe iz regija proizvođača viškova u deficitne regije; tome je sigurno pridonio mehanizam redistribucije nacionalnog dohotka preko državnog proračuna i društvenih fondova; slično se može zaključiti o bilo kojoj drugoj robi (nafta, elektroenergija). (b) Ako postoji jak uvoz nekih roba u neke regije, a koje su konkurencija proizvodnji u drugim regijama, onda može postojati negativna supstitucija potencijalne domaće ponude stranom; takav je primjer uvoz mesa, vina, piva u turističke regije; uvoz namještaja, građevinskih usluga, prometnih usluga i tome slično. To bi bili primjeri dezintegracijskih faktora među hrvatskim regijama.

S ekonomskog stajališta negativna supstitucija međuregionalne integracije uvozom iz inozemnih regija umanjuje efekt tzv. međuregionalnog multiplikatora potražnje: uvoz umanjuje domaću proizvodnju, a pospješuje inozemnu, i obrnuto.

Izvori financiranja toga uvoza mogu biti autonomni, mogu biti u okviru gospodarstva regije, ili transferirana sredstva iz centralnih fondova, mogu biti inozemni krediti posredovani bankarskim institucijama iz središta zemlje ili lokalnih banaka. Ako je regionalna platna bilanca deficitna prema inozemstvu, analogno državnoj platnoj bilanci, onda je ona komponenta, sastavni dio državnog deficita platne bilance. To znači da su je isti monetarni, zaštitni i financijski faktori formirali. U pitanju su, prema tome, implikacije monetarne i zaštitne politike zemlje koje se određuju na državnoj razini, na međuregionalnu integraciju jedinstvenog hrvatskog ekonomskog prostora. U nastavku ćemo istražiti te faktore.

Monetarna politika i (dez) integracija hrvatskoga ekonomskog prostora

Ustanovili smo da se u međuregionalnoj razmjeni nastali deficiti platnih bilanci uravnotežuju bilo tržišnim mehanizmima mobilnosti rada, kapitala i tekuće likvidnosti unutar bankarskog sistema, bilo implicitnom intervencijom državnog proračuna i fondova. Regionalni deficiti nastali u međuregionalnoj razmjeni s inozemstvom izravnavaju se posredovanjem nacionalne, državne politike. U uvjetima međunarodne nemobilnosti rada i kapitala, monetarna i zaštitna politika osnovni su instrumenti uravnoteženja platne bilance zemlje, a time i regije. Unutar monetarne politike, u politici uravnoteženja tekuće bilance plaćanja osobito mjesto zauzima tečajna, a time i kamatna politika. Politikom intervalutarnog tečaja stvaraju se uvjeti konkurentnosti na domaćem tržištu robe, oni mogu biti uvezeni ili u domaćoj privredi proizvedeni. Ovisno o konkurentnoj razini domaće privrede kupci će se orijentirati na uvozu ili na domaću robu. Regionalni aspekt toga osobito je važan: naša će se turistička privreda orijentirati na uvozu robu u pripremi turističke sezone, ako je to znatno jeftinije. A to, pak, znači izostanak potražnje u nekoj drugoj regiji u zemlji, koja proizvodi i nudi tu istu robu. Egzogeni međuregionalni potražnja izostaje, smanjuju se angažiranost i korištenje proizvodnih potencijala regije izvoznika. Time dolazi do konflikta među regijama: (a) regija uvoznik iz inozemstva smanjuje domaću potražnju, a time i stopu gospodarskog rasta, slijedeći svoj individualni razvojni kriterij; (b) regija potencijalni izvoznik u drugu regiju unutar zemlje prepuštena je sebi da sama potraži kupca u inozemstvu; to će uspjeti, ako su njezini proizvođači konkurentni; ako do supstitucije ne dođe, umanjuje se potencijalni domaći bruto proizvod; pritom valja istaknuti da to vrijedi u srednjem roku; na nešto duži rok mehanizam tržišta, teoretski gledano, formirao bi adekvatnu privrednu strukturu koja bi bila jednako konkurentna na domaćem i na inozemnom tržištu.

Bitno je uočiti vremenski horizont promatranja, ali i stanje gospodarstva s obzirom na kriterij tzv. "pune zaposlenosti", odnosno fazu prosperiteta ili recesije nacionalnog i pojedinog regionalnog gospodarstva. Monetarna će politika u fazi recesije i oporavka gospodarstva nastojati pogodovati izvozu bilo na domaća regionalna tržišta, bilo na inozemna. U tu se svrhu koristi politika deprecijacije

nacionalne valute.⁸ Politikom carinske zaštite može se zaštititi domaće tržište od strane konkurencije i time osigurati za domaće proizvođače. I jedna i druga politika djeluju integrirajuće na domaće međuregionalno tržište, jer odvrću potražnju domaćih kupaca od inozemstva i usmjeravaju je prema domaćoj privredi. U slučaju aprecijacije domaće valute i visoke liberalizacije vanjskotrgovinskog sistema doći će do pojačanja strane konkurencije i do odvrćanja domaćih kupaca od domaće ponude robe i usluga. Tako postavljene politike zaštite i intervalutarnog tečaja djeluju dezintegrirajuće na međuregionalno tržište. Budući da je politika aprecijacije nacionalne valute obično povezana sa "tvrdom" monetarnom politikom, koja proizvodi visoke realne kamate na kreditnom tržištu, to dodatno stimulira stranu ponudu, ne samo robe nego i kredita, zbog atraktivnih kamata. Tako se konkurentna cijena strane robe veže sa jeftinijim stranim kreditiranjem uvoza.

Posljedice su te sprege stvaranje visokog deficita tekuće bilance plaćanja, odnosno korištenje strane štednje za financiranje domaće potrošnje, bilo investicijske bilo tekuće potrošnje stanovništva, turista, države, regionalnih privrednih subjekata. Međuregionalni se multiplikatori razmjene u tom procesu smanjuju, ukupna stopa rasta nacionalnog gospodarstva niža je od moguće.

Međuregionalne tenzije zbog toga rastu: na djelu je dezintegracija jedinstvenog ekonomskog prostora zemlje i njegovo regionalno povezivanje s inozemnim regijama u neprihvatljivim razmjerima. Pritisak prema monetarnim vlastima za deprecijaciju nacionalne valute podržavaju potencijalno izvozne regije, a podrška regija uvoznika i dužnika preuzetih kredita aprecijaciji nacionalne valute jača. Ti se politički procesi osobito manifestiraju u fazama početka otplate preuzetih inozemnih dugova za financiranje regionalnih, a time i nacionalnih platnih deficita. Hrvatska je očito na pragu jednog takvog procesa. Stoga se može zaključiti da dosadašnja politika intervalutarnog stabilnog tečaja i na toj osnovi stabilnosti cijena sadrži faktore koji fragmentiraju i dezintegriraju međuregionalno hrvatsko tržište, pa ga usmjeravaju na povezivanje s inozemnim regijama. Fiskalni i proračunski sistem, kao integrirajući međuregionalni faktor, ima sve veću funkciju regionalne redistribucije potražnje, ali i nedovoljnu funkciju aktiviranja ponude. Redistribuirana potražnja, naime, zbog funkcioniranja regionalno otvorenog tržišnog konkurentnog mehanizma politikom tečaja i liberaliziranog vanjskotrgovinskog sistema usmjeruje se prema inozemstvu. Tako ključno pitanje postaje financiranje deficita platnih bilanci regija i države u cjelini. Povezanost tih deficita s procesom privatizacije, u međuregionalnom kontekstu, postaje očigledna. To se obrađuje u narednom poglavlju. Međunarodni će se kontekst toga pitanja samo u potrebnoj mjeri dotaknuti.

⁸ O tome vidjeti: S. Zdunić - M. Grgić: "Politika intervalutarnog tečaja i zaštite...", EIZ-HGK, Zagreb, 1995.

Međuregionalna mobilnost proizvodnih faktora i tržišta kapitala

(1) Deficit regionalne platne bilance pokriva se mehanizmima unutar bankarskog sistema: (a) tekući nedostatak likvidnih sredstava, rezervnog novca, banke će namiriti prodajom svojih (kratkoročnih) vrijednosnih papira na nacionalnom financijskom tržištu⁹, ako njima raspoložu, ili će se poslužiti kratkoročnim pozajmnicama u okviru nacionalnog novčanog tržišta; (b) u hrvatskim prilikama banka će učiniti slično, tako da će se poslužiti tržištem novca, mehanizmom osiguranja likvidnosti kod NBH, i to za veoma kratkoročne svrhe; trajniju likvidnost i insolventnost rješavat će restrukturiranjem svojih plasmana i imovine, od financijske do realne; poboljšanje ili pogoršanje likvidnosti osobito je zanimljivo u fazi privatizacije, a to zbog povezanosti s realnom ekonomskom sferom.

U hrvatskim je prilikama s regionalnog aspekta važno financijsko tržište u dijelu raspolaganja vlasničkih dionica pojedinih banaka u svojem portfelju. Posebno se to odnosi na turističke regije, u kojima je turistička izgradnja jednako kao i tekuća djelatnost financirana, kako posredstvom regionalnih banaka, tako i preko "nacionalnih" velikih banaka. U procesu privatizacije i u prilikama recesije u portfeljima banaka našle su se vlasničke dionice s osnova bivših potraživanja banaka za plasirane kratkoročne i dugoročne kredite. Dugoročna recesija u turističkoj, a i u drugim djelatnostima, učinila je poduzeća nelikvidnima i insolventnima za dulje vrijeme. Prognoza je, pak, bila da će s vremenom doći do konjunktura i da će tržišna vrijednost dionica biti na razini nominalno iskazane vrijednosti u procesu privatizacije. No, tekuća tržišna potražnja tih dionica tek čeka svoja bolja vremena, u kojima bi regionalne banke mogle njihovom prodajom na nacionalnom i međunarodnom tržištu kapitala doći do likvidnih sredstava, do rezervnog novca i kreditnog potencijala, kojima bi se mogao financirati deficit regionalne platne bilance. Budući da se radi o čitavim regijama, država je uskočila svojim centraliziranim mehanizmima saniranju banaka, odnosno dijelom saniranju privrednih područja koja su opterećena monokulturnom djelatnošću poput turizma, prometa, nekonkurentnih dijelova industrije i slično. Ako bi naše tržište kapitala i općenito financijsko tržište bilo jače uključeno u europsko tržište, problem današnje recesije bio bi prevladan angažmanom stranog kapitala, koji bi računao na rast vrijednosti dionica s današnje recesijske razine prema nekoj tržišnoj ravnotežnoj cijeni, koja bi svakako bila viša od današnje. Zato što razlozi naše recesije, barem u turizmu, nisu striktno gospodarske naravi, takav bi se proces veoma vjerojatno bar u primjerenosti razini odvio.

Tako stanje regija s monokulturnom privrednom strukturom dobro ocrtava probleme međuregionalne integracije našeg gospodarskog prostora:

⁹O tome vidjeti: J. C. Igram: "State and Regional Payments Mechanism", *Quarterly Journal of Economics*, Vol.73, 1959., pretiskano u zborniku, Penguin Modern Economics: "Regional Analysis", ed. L. Needleman, 1968.

- (1) Neke probleme recesije, kao što je vrijednost već jednom izgrađene realne imovine iz nacionalnih izvora, država rješava mehanizmima na nacionalnoj razini i to djeluje sa stajališta ekonomskog jedinstvenog prostora integrirajuće.
- (2) Integracija u financijsko tržište, europsko i svjetsko, širi opseg izvora financiranja likvidnosti bankarskog regionalnog sustava, s jedne strane, ali dezintegrira financijsku i vlasničku povezanost privrede i imovine pojedine regije s nacionalnim vlasničkim i financijskim sustavom, sa druge strane.
- (3) Zbog sezonskog karaktera našeg turizma može se otvoriti pitanje profitabilnosti, odnosno profitne stope uloženog kapitala, stranog i nacionalnog, u vlasničke dionice, pa je pitanje mogu li buduća profitna stopa i kapitalni dobici naspram današnjoj tržišnoj cijeni "vratiti" nekad uložena sredstva; logično je, dakle, pitanje neće li se tržišna cijena dionicama formirati na nekoj marginalnoj vrijednosti, kojom će se moći povratiti tek dio nekad uloženog "kapitala"; hoće li replasman postignutih tržišnih cijena vlasničkih dionica moći riješiti pitanje razvitka regije, osobito ako je strategija razvitka diverzifikacija njezine privredne strukture.
- (4) Konačno, pitanje je bi li opisanim scenarijem hrvatska razvojna strategija mogla, dugoročno gledano, riješiti oporavak i rast depresivnih regija i tako uravnotežiti međuregionalne tenzije; ako cijene imovine na svjetskom tržištu kapitala budu previsoke, postavit će se problem jačeg vlastitog angažmana uz čuvanje regionalne vlasničke i upravljačke strukture, na tržištu kratkoročnog kapitala za financiranje obrtnih sredstava djelatnosti i potrebnog investicijskog održavanja; po tom scenariju bila bi postignuta bolja međuregionalna ravnoteža i bila bi otvorena mogućnost održavanja i unapređenja nacionalnog ekonomskog prostora; primjer Istre prilično dobro upućuje na nastanak takvih pitanja, i to u kontekstu odnosa centra države, odnosno nacionalne razine naspram regionalnoj razini.

Preispitivanje mehanizama privatizacije sa stajališta mogućnosti i karaktera tržišta kapitala u funkciji regionalnog razvitka, a da se uzme u obzir politički aspekt međuregionalnih odnosa naspram nacionalnoj razini, ima svoje dugoročne razloge. Krajnja je svrha tog preispitivanja postići međuregionalnu integriranost zemlje.

(2) S ulogom financijskog tržišta u regionalnom razvitku povezana je međuregionalna mobilnost kapitala, ali i rada. Mehanizam koji kapital čini mobilnim može biti tržišni i administrativni. Tržišni mehanizam funkcionira po relativno jasnim kriterijima izglednog prinosa na kapital i rizika na plasmane. Administrativni mehanizam koji alocira kapital u strukturnom je smislu karakterističan za bivši socijalistički sustav, ali postoji i u tržišnim privredama, osobito u tranzicijskim privredama. U fazi tranzicije iz socijalističkog sustava u tržišni kapitalistički sustav osobito je aktualan mehanizam privatizacije, kao instrument preraspodjele već postojeće imovine na nove vlasnike. Privatizacija je kao hibridan tržišno-administrativni mehanizam preraspodjele postojeće nacionalne imovine u svom međuregionalnom spektru univerzalni mehanizam, osim u dijelu rezidentnog zaposlenog stanovništva i lokalnih infrastrukturnih djelatnosti, koji po prirodi svoje funkcije

imaju regionalni značaj. Zakonom o privatizaciji, formiranim Fondom i Ministarstvom za privatizaciju, Agencijom za restrukturiranje i Hrvatskom bankom za obnovu i razvoj kompletirane su institucije koje omogućuju primjenu administrativnih mehanizama u međuregionalnoj mobilnosti "kapitala" u formi vlasničkih dionica. Njihovu kreditnu funkciju može se ovom prilikom izostaviti. Ovlaštenja Upravnog odbora Fonda, Vlade, a na kraju i Sabora ogromna su: (1) Fond odobrava ili odbija ponude za kupnju dionica pojedinih privrednih subjekata; ta ustanova odobrava zamjene dionica po nominalnoj vrijednosti ili po cijeni nižoj od te vrijednosti; ona slobodno raspolaže prikupljenim sredstvima od prodaje dionica; slobodno odobrava prolongacije otplata velikim kupcima; radi se, dakle, o hibridnom sistemu koji ima elemente tržišnosti i administrativnosti i za koji se ne može reći da je sa stajališta kriterija konkurentnog tržišta dovoljno transparentan. (2) Ovlasti državnih institucija, Vlade i Sabora u privatizaciji infrastrukturnih sustava i velikih poduzeća također su ogromne i mogu se označiti kao neadministrativne u manjem dijelu odnosa sa svjetskim tržištem kapitala.

Da bi mehanizam privatizacije mogao funkcionirati po kriterijima tržišta kapitala u okvirima nominalnih administrativnom ocjenom utvrđenih vrijednosti (cijena!) morala bi postojati adekvatna platno sposobna potražnja nasuprot administrativno utvrđenoj i postavljenoj ponudi. Već jednostavan odnos fiksne ponude imovine po sektorima privrede i u regijama u kratkom privatizacijskom razdoblju znači uvjete, u kojima će se cijene dionicama formirati to niže što više izostane inozemna potražnja.

Financijski je potencijal domaćih kupaca, naprosto, beznačajan u usporedbi s vrijednošću imovine koja se nudi. Takvo stanje poduprto recesijom, osobito u nekim sektorima kao što je turizam, omogućuju preraspodjelu imovine po osnovi vlasničkih dionica po veoma niskim cijenama, mnogo nižima od nominalnih. Tržišne ravnotežne cijene preniske su, a da bi tržišni mehanizam odigrao racionalnu ulogu. Zbog tih će se razloga dugo zadržavati relativno netransparentna razmjena vlasničkih dionica tj. njihova međuregionalna (ne)mobilnost, a to će izazivati međuregionalne tenzije zbog osjećaja prikraćenosti regionalnih institucija, građana i političkih stranaka. Politička su slika toga regionalne stranke ili regionalna podrška strankama, zasad turističkih područja.

U daljim koracima privatizacije, odnosno funkcioniranja tržišta kapitala, a zbog slabe domaće kupovne moći, administrativni će elementi toga tržišta slabiti, i to pod jakim utjecajem inozemne potražnje. Jačanjem inozemne potražnje turističke će regije, primjerice, dodjelom transferirati vlasničke dionice inozemnim vlasnicima po nešto višim cijenama od domicilnih tržišnih cijena, pri čemu će se prvi privatni vlasnici iz drugih regija, centra države ili iz domicilne regije, koji su postali vlasnici uz pomoć netransparentnog administrativnog mehanizma, javiti kao posrednici u otuđivanju nacionalne imovine uz zaradu kapitalskog dobitka. U svakom slučaju scenariji takve vrste, kao teoretski mogući, ostvarit će stanovite procese koji će djelovati integrirajuće u kontekstu svjetskog tržišta, a međuregionalno povezivanje unutar zemlje reducirat će se na međuregionalnu razmjenu robe i usluga.

Konačno, moglo bi se utvrditi da sa stajališta međuregionalne integracije, privatizacija i razvijajuće se tržište kapitala ne mora svakako dovesti do višeg stupnja integracije hrvatskog gospodarskoga prostora. Zaključak je u osnovi mnogo nejasniji, ishod neizvjesniji od zaključka o implikacijama međuregionalne razmjene robe i usluga. Hrvatsko financijsko tržište uvijek će biti preslabo da preuzimanjem "vlasničkih paketa" dionica osigura domicilnost vlasništva, a time i jači utjecaj na poslovne odluke koje bi djelovale integrirajuće. Konvergencijom prema integriranom europskom financijskom tržištu i ekonomskom jedinstvenom prostoru Europe, regionalni će aspekt razvitka, očito, dobiti dimenzije drugačije od današnjih, na što će se politički kriteriji i kategorije suvereniteta u ekonomskoj sferi morati pripremiti. Mobilnost faktora dobiva sasvim druge dimenzije i prostore. Ona, međutim, može dosegnuti sasvim različit globalni europski ili nacionalni optimum, ako se uz mobilnost faktora kapitala promatra mobilnost faktora rada. U međuregionalnom smislu, pitanje je jesu li mehanizmi te mobilnost usklađeni. Stoga ćemo analizirati pitanje mobilnosti rada u našim današnjim prilikama kao komplement mobilnosti faktora kapitala.

(3) Na jedinstvenom ekonomskom prostoru, na kojem uravnoteženje platno bilančnih deficita ne može podupirati monetarnim ili fiskalnim politikama, mobilnost je rada, nakon mobilnosti kapitala, osnovni faktor toga uravnoteženja. U regije prosperiteta migriraju radnici iz regija depresije: u kratkom roku doznakama plaća svojim obiteljima formiraju izvore financiranja tekućih deficita od razine obitelji do regionalnih ustanova; u dugom roku dolazi jednostavno do preseljenja obitelji u prosperitetne regije, čime se broj stanovnika i zaposlenih u depresivnim regijama svodi na reduciranu ekonomsku bazu regije, a u prosperitetnoj se regiji ponuda zaposlenja popunjuje doseljenom radnom snagom. Dakle u dužem razvojnem procesu, dolazi do međuregionalne ravnoteže koja znači samofinanciranje, odnosno nestanak regionalnih deficita. To ravnotežno stanje omogućio je mehanizam tržišta rada, analogno s tržištem kapitala.

Različiti su, ipak, troškovi te mobilnosti, osobito alternativni troškovi. Kapital se mnogo jednostavnije pokreće u okvirima jedne zemlje, pa se mobilnost može smatrati perfektnom. U Hrvatskoj je tržišna perfekcija mobilnosti kapitala daleko od perfekcije. Razlog je velika oskudica štednje koja je regionalno vezana, a prinosi u drugim regijama nisu posebno atraktivni, pa rizik nije zanemariv.

Mobilnost rada je uvjetovana cijenom rada, dakle, razlikama u visini nadnica među regijama. Ta razlika mora pokriti trošak preseljenja i vezanih troškova. Trošak preseljenja znači kupiti novi stan ili kuću, unajmljivanje stana samo je iznimka u hrvatskim prilikama. Vezani troškovi preseljenja, kao što su obrazovanje djece ili zdravstvena zaštita, dodatni su troškovi. Zapreke su, dakle, u međuregionalnoj mobilnosti rada ogromne. Naša nadnica unatoč visokoj nezaposlenosti nije dovoljno atraktivna za takvu mobilnost. Stoga se hrvatskoj regionalnoj politici na prvome mjestu nameće politika općeg oporavka gospodarstva na globalnoj razini, kao jedino realnoj politici.

Međuregionalna mobilnost našega rada u europskom kontekstu ima svoje zapreke institucionalnog karaktera, a one su znatno veće od tih zapreka u šezdesetim

i sedamdesetim godinama. Uklanjanjem tih zapreka naše bi se regije lakše integrirale s europskim regijama po faktoru mobilnosti rada, nego međusobno. Izvoz usluga na osnovi faktora rada naših poduzetnika ("detašmani"), slično izvozu robe, podložan je konkurenciji drugih tranzicijskih zemalja, kod kojih je cijena rada znatno niža u dolarskom ili DEM iskazu od naše cijene rada. Stoga novi izvoznici, kako roba, tako i usluga rada gube na konkurentnosti, a naše se tržište rada po toj osnovi sve više fragmentira od europskog. Osnovni faktor toga stanja jest politika intervalutarnog tečaja naše monetarne vlasti, a i globalna razvojna politika zemlje.¹⁰

Sa stajališta državne strategije održavanja stanovništva na suverenom državnom teritoriju, ta okolnost ne mora biti zabrinjavajuća. Bitno je pitanje, pak, adekvatna razvojna strategija zemlje u cjelini, a koja bi pogodovala međuregionalnoj ravnoteži na dugi rok. Zanimljivost je toga kriterija što on u osnovi implicira veoma slične politike, kao i u slučaju ravnoteže među regijama u oblasti razmjene robe, a to su:

- (1) Politika deprecijacije nacionalne valute s podrškom globalnoj i međuregionalnoj agregatnoj potražnji uz odgovarajuću kreditnu politiku (i kamatnu), integrirajući djeluje na jedinstven ekonomski prostor; mobilnost rada u tim uvjetima manje je važan razvojni faktor, a konkurentnost, cjenovna i troškovna, veća je na domaćem i na inozemnom tržištu.
- (2) Politika aprecijacije i visokih kamata poskupljuje domaće faktore proizvodnje, a i domaće resurse općenito; to čini cijenu domaćeg rada nekonkurentnom na svjetskom tržištu, ali i na domaćem, a da istodobno ne pokriva troškove mobilnosti toga rada unutar zemlje, ali ni prilikom izvoza rada u inozemstvo pri izvođenju investicijskih radova (sve se više čuje o neisplativosti rada u angažmanu naših poduzeća u inozemstvu); razina i dinamika rasta naše proizvodnosti preniska je, da bi podržala relativne odnose domaćih i vanjskih cijena; to ima važne strukturno razvojne implikacije na privredu, a time i na zaposlenje.
- (3) Opći je, dakle, zaključak da faznu razvojnu strategiju, koja uključuje međuregionalni aspekt, valja utvrditi po principu oporavka gospodarstva, osobito po elementima komparativnih prednosti izvozne privrede, po elementima prirodnih i stečenih komparativnih prednosti u aspektu domaćeg međuregionalnog tržišta; takva je strategija uvjetovana nemobilnošću naše radne snage, unutar zemlje i na europskom planu; zatim, ona je uvjetovana neperfektnim tržištem kapitala, a sve to zahtijeva jaču ulogu monetarne i fiskalne politike u sveopćoj politici oporavka gospodarstva, odnosno za tekuću razvojnu fazu adekvatno korištenje ekonomskog suvereniteta zemlje posebno monetarnog.

Ne uspiju li se povezati pojedine politike naše razvojne strategije u smjeru, za ovu razvojnu fazu prijeko potrebnog ostvarenja jedinstvenosti hrvatskog eko-

¹⁰O tome vidjeti: S. Zdunić: "Izvozna politika i ravnoteža podzaposlenosti", u: "Izvozne mogućnosti hrvatskog gospodarstva - stanje i perspektive", red. G. Nikić, EIZ, Zagreb, 1998.

nomskog prostora, pojedini će faktori makroekonomske politike djelovati u međuregionalnom aspektu dezintegrirajuće. Ti će dezintegrirajući faktori na području tržišta rada "povezati" regionalno naše tržište sa preookeanskim, a ne više s regionalnim europskim tržištem. Globalna politika i gospodarska razvojna strategija morale bi to raspoznati.

Zaključne teze

Teza (1): Najvažniji ograničujući faktor oporavka hrvatskoga gospodarstva bili su gubitak potražnje, i to u međuregionalnom aspektu bivšeg jedinstvenog tržišta, a zatim stagnacija, pa i smanjenje zapadnog i istočno-europskog i bliskoistočnog tržišta po predratnoj definiciji inozemstva.

Teza (2): Integrirajući faktori hrvatskoga ekonomskog prostora u međuregionalnom aspektu jesu: (a) jedinstvena politička vlast omogućila je veoma efikasnu obnovu i "prespajanje" infrastrukturnih podsistema u zatvoreni sistem hrvatskog jedinstvenog ekonomskog prostora; (b) državni proračun i društveni fondovi (MIORH, Zdravstveni fond, školstvo) djeluju veoma integrirajuće s udjelom u BDP-u većim od 50%; redistribucijom tih sredstava među regijama, a koja je odvojena od lokacija proizvodnje, djeluje se poticajno na potražnju u jače depresivnim regijama; transferirana sredstva održavaju lokalne djelatnosti na potrebnoj funkcionalnoj razini, ali i elemente tzv. baznih-izvoznih djelatnosti regije u aspektu lokalne potražnje; pored toga, ta sredstva formiraju dio međuregionalne potražnje na ostale regije, čime djeluju proturecesijski. Te su činjenice pridonijele integriranju hrvatskoga ekonomskog prostora, ali i stabilnosti ekonomskih aktivnosti na stanovitoj razini, iako znatno nižoj u odnosu na moguće stanje tzv. "pune zaposlenosti".

Teza (3): Posebno mjesto u integriranju hrvatskog ekonomskoga prostora, ali sa skrivenom mogućnošću dezintegriranja toga prostora, pripada monetarnom sustavu i monetarnoj politici, tj. HNB-u kao središnjoj bankarskoj instituciji države. Funkciju međuregionalne integracije ili eventualno dezintegracije može imati politika intervalutarnog tečaja, i to u kontekstu apreciranosti ili depreciranosti nacionalne valute, u politici kamata i kreditnih plasmana, a sve više i u procesu privatizacije, odnosno u uspostavljanju tržišta kapitala.

Teza (4): Analogno platnoj bilanci, kao financijskoj slici međudržavne razmjene robe i usluga, u stvarnosti postoji i međuregionalna bilanca unutar jedinstvenog ekonomskog prostora, ali i povezano sa državnom platnom bilancom. Razlika je između međuregionalne i nacionalne (državne) platne bilance u tome što se međuregionalna platna bilanca formira na implicitan način i u terminima iste nacionalne valute. Posljedica je toga to što se u slučajevima tekućih deficita bilanca na duži rok ne može uravnoteživati politikom intervalutarnog tečaja i carinske zaštite, ali može politikom raznovrsnih transfera iz državnog proračuna i društvenih fondova.

Teza (5): Dugoročna platno-bilančna ravnoteža regije uspostavlja se tržišnim mehanizmom preko perfektne mobilnosti rada i kapitala. Takva mogućnost u među-

državnim odnosima u pravili ne postoji. Perfektna mobilnost kapitala danas se dijelom ostvaruje na svjetskom financijskom tržištu, a kapitala i rada unutar Europske unije. Hrvatska, pak, izgrađuje sistem sudjelovanja na perfektnom tržištu kapitala, a na tržištu rada u europskim razmjerima može sudjelovati veoma ograničeno.

Hrvatska regionalna politika, koja nije eksplicite artikulirana, htjela bi zadržati stanovništvo u današnjim regijama, tj. ona nastoji minimizirati pokretljivost rada iz regije u regiju. Postoje iznimke kada se radi o obnovi regija od specijalnog državnog interesa. Te iznimke znače korekciju rezultata mobilnosti rada, koja se odvila zbog rata. Načelni princip održavanja stanovništva u domicilnim regijama jest općenito podržavan.

Teza (6): Nemobilnost rada (i kapitala) uz intenzivnu robnu razmjenu među regijama dovodi do ostvarenja principa komparativnih prednosti pojedinih regija, osobito ako su zasnovane na prirodnim prednostima, kao što je slučaj osobito u Hrvatskoj. Podjela djelatnosti u tim uvjetima među regijama unutar jedinstvenog ekonomskog prostora u osnovi se odvija po načelu prirodnih komparativnih prednosti. Jačanjem tržišnog mehanizma koji pokreće rad i kapital sve više prevladava princip apsolutnih prednosti podjele djelatnosti među regijama odnosno uravnoteženja platne bilance na dugi rok.

U konačnici dolazi do ravnomjerne međuregionalne ekonomske razvijenosti.

Teza (7): Promjenom, odnosno suženjem, hrvatskog ekonomskoga prostora prirodne komparativne prednosti pojedinih regija nisu se izmijenile. Izmijenile su se regije "partneri". Unutar Hrvatske naslijeđene međuregionalne veze morale su se intenzivirati, a nove međuregionalne veze na međunarodnom planu morale su supstituirati veze koje su postojale u doba bivšeg jedinstvenog ekonomskog prostora. Do te supstitucije u punoj mjeri nije došlo, a to se očituje u stanju korištenja raspoloživih kapaciteta turizma, prometa, građevinarstva, poljoprivrede i industrije. Po nekim je grupama roba unutar hrvatskoga ekonomskog prostora došlo do negativne supstitucije potencijalne domaće ponude stranom: uvoz mesa, vina, piva u turističkim regijama, uvoz namještaja, građevinskih usluga i tome slično djeluju negativno supstituirajuće među regijama. Takva negativna supstitucija umanjuje međuregionalnu integraciju jedinstvenog ekonomskog prostora, odnosno umanjuje efekte međuregionalnog multiplikatora.

Ako je regionalna platna bilanca deficitna prema inozemstvu, analogno državnoj platnoj bilanci, onda je ona komponenta, sastavni dio državnog deficita platne bilance. To znači da su je formirali isti monetarni zaštitni i financijski faktori.

Teza (8): Monetarna će politika u fazi rescije s ciljem oporavka gospodarstva pogodovati izvozu bilo na domaća regionalna tržišta, bilo na inozemna. U tu će svrhu koristiti politiku deprecijacije nacionalne valute. Politikom carinske zaštite može se zaštititi domaće tržište od strane konkurencije i time osigurati za domaće proizvođače. I jedna i druga politika djeluju integrirajuće na domaće međuregionalno tržište, jer odvrćaju potražnju domaćih kupaca od inozemstva i usmjeravaju je prema domaćoj privredi.

U slučaju aprecijacije domaće valute i visoke liberalizacije vanjskotrgovinskog sistema pojačat će se strana konkurencija i odvracat će se domaći kupci od domaće ponude robe i usluga. Tako postavljena politika zaštite i intervalutarnog tečaja djeluje dezintegrirajuće na nacionalno međuregionalno tržište. Konkurentna cijena strane robe obično se veže jeftinijim stranim kreditiranjem uvoza. Posljedica te sprege jest stvaranje visokog deficita tekuće platne bilance.

Međuregionalni multiplikatori u tom se procesu smanjuju, ukupna je stopa rasta nacionalnog gospodarstva niža od moguće. Međuregionalne napetosti zbog toga rastu:

Na djelu je dezintegracija jedinstvenog ekonomskog prostora zemlje i njegovo regionalno povezivanje s inozemnim regijama u neodgovarajućim nacionalno interesnim razmjerima. Pritisak prema monetarnim vlastima za deprecijaciju nacionalne valute podržavaju potencijalno izvozne regije, a podrška regija uvoznika i dužnika preuzetih kredita aprecijaciji nacionalne valute jača.

Teza (9): Deficiti regionalnih platnih bilanci financirat će se mehanizmom tržišta kapitala i novca unutar bankarskog sistema zemlje. U hrvatskim će se prilikama banke poslužiti tržištem novca, mehanizmom osiguranja likvidnosti kod NBH, i to za veoma kratkoročne svrhe - trajniju likvidnost i nesolventnost rješavat će restrukturiranjem svojih plasmana i imovine, od financijske do realne. U hrvatskim je prilikama s regionalnog stajališta važno financijsko tržište u dijelu raspolaganja vlasničkih dionica pojedinih banaka.

Ako bi naše tržište kapitala bilo jače uključeno u europsko tržište, problem današnje recesije bio bi prevladavan angažmanom stranog kapitala koji bi računao na rast vrijednosti dionica s današnje recesijske razine prema nekoj tržišnoj ravnotežnoj cijeni, koja bi svakako bila veća od današnje. Uklapanje hrvatskoga financijskog tržišta u europsko i svjetsko širi opseg izvora financiranja likvidnosti regionalnog bankarskog sustava, ali to dezintegrira financijsku i vlasničku povezanost privrede i imovine pojedine regije s nacionalnim vlasničkim i financijskim sustavom.

Ako bi cijene vlasničkih dionica (realna imovina) na svjetskom tržištu bile preniske, postavilo bi se pitanje jačeg vlastitog angažmana s namjerom čuvanja regionalne vlasničke i upravljačke strukture. Time bi bila postignuta bolja međuregionalna ravnoteža i bila bi otvorena mogućnost održavanja i unapređenja jedinstvenog nacionalnog ekonomskog prostora.

Preispitivanje mehanizama privatizacije sa stajališta mogućnosti i karaktera tržišta kapitala u funkciji regionalnog razvitka, uz uzimanje u obzir političkog aspekta međuregionalnih odnosa nasuprot nacionalnoj razini, ima svoje dugoročne razloge. Krajnja bi svrha toga preispitivanja bila postići veću međuregionalnu integriranost zemlje.

Teza (10): Privatizacija i tržište kapitala koji se razvija ne moraju bezuvjetno dovesti do višeg stupnja integracije hrvatskoga gospodarskoga prostora. Formiranje stava o tome mnogo je neizvjesnije i zaključak je nejasniji od zaključka o efektima

međuregionalne razmjene robe na integriranost gospodarskog prostora zemlje. Konvergencijom prema integriranom europskom financijskom tržištu, regionalni aspekt razvitka dobit će sasvim druge dimenzije u usporedbi s današnjim. Politički se kriteriji na to moraju pripremiti.

Teza (11): Mobilnost rada na jedinstvenom ekonomskom prostoru uvjetovana je cijenom rada, odnosno razlikama u međuregionalnim nadnicama. Ta razlika mora pokriti trošak preseljenja i drugih vezanih troškova. Budući da razlike u nadnicama među hrvatskim regijama nisu dovoljne za pokriće tih troškova, mobilnost rada veoma je niska. Međuregionalna mobilnost našeg rada na europskom tržištu ima svoje zapreke institucionalnog karaktera. Skidanjem tih zapreka naše bi se regije lakše, i to jednosmjerno, integrirale u europsko tržište rada, nego što bi to ostvarile međusobno unutar zemlje. O mobilnosti faktora rada valja zaključiti:

- (1) Politika deprecijacije nacionalne valute s podrškom globalnoj i međuregionalnoj agregatnoj potražnji, uz odgovarajuću kreditnu i kamatnu politiku, integrirajući djeluje na jedinstveni ekonomski prostor; mobilnost rada u tim uvjetima manje je važan razvojni faktor, a konkurentnost, cjenovna i troškovna, veća je na domaćem i inozemnom tržištu.
- (2) Politika aprecijacije i visokih kamata poskupljuje domaće faktore proizvodnje, a i domaće resurse općenito; ta politika čini cijenu domaćeg rada nekonkurentnom na svjetskom tržištu, ali i na domaćem, a da istodobno ne pokriva troškove mobilnosti toga rada unutar zemlje.
- (3) Stoga valja utvrditi faznu razvojnu strategiju zemlje u međuregionalnom aspektu koja bi uključivala: politiku oporavka gospodarstva, osobito po elementima komparativnih prednosti izvozne privrede, po elementima prirodnih i stečenih komparativnih prednosti u aspektu domaćeg međuregionalnog tržišta; takva strategija uvjetovana je nemobilnošću, a i politikom nemobilnosti radne snage unutar zemlje i na europskom planu; ona je uvjetovana neprofitnim tržištem kapitala.

Teza (12): Završna je teza da globalna hrvatska strategija gospodarskog razvitka mora sadržavati međuregionalnu dimenziju, i to tako:

- (1) Da osigura skup politika na makroekonomskoj razini, koji djeluje integrirajuće u hrvatskom ekonomskom prostoru; u tom smjeru danas djeluje politika državnog proračuna i društvenih fondova koji osiguravaju integritet funkcioniranja društvenih službi, infrastrukture, državne uprave, zdravstva, školstva i znanosti, sigurnosti i obrane zemlje; međuregionalni aspekt funkcioniranja tih djelatnosti znači regionalno strukturiranje tekuće i investicijske potražnje, koje pogodovno djeluju na lokalne i nacionalne ekonomske aktivnosti u smislu amortiziranja recesijskih karakteristika ekonomskog razvitka pojedine regije, ali do stanovite razine.
- (2) Da osigura funkcioniranje monetarnog sustava, bankarskog i financijskog sistema, tržišta novca i kapitala tako da djeluju integrirajuće na hrvatskom jedinstvenom ekonomskom prostoru; to mora biti dominantan kriterij u fazi

oporavka gospodarstva, u fazi podizanja njegove konkurentnosti kao pripreme za europske integracijske sisteme; u toj fazi to znači podršku komparativnim prednostima i na razini zemlje i na međuregionalnoj razini; za tu je svrhu pogodna politika intervalutnog tečaja s većom tekućom “deprecijacijskom distancom” nasuprot tzv. dugoročnom ravnotežnom realnom intervalutarnom tečaju; u naknadnoj fazi “pune zaposlenosti” jače će doći do primjene politike tečaja koji će imati manju deprecijacijsku distancu s jačim integrativnim djelovanjem u smjeru europskog jedinstvenog tržišta već na regionalnoj i međuregionalnoj razini; u današnjim prilikama nemobilnosti rada i nedovoljne mobilnosti kapitala unutar zemlje, ali i izvana u zemlju, politikom pretjerane aprecijacije nacionalne valute hrvatski se ekonomski prostor dezintegrira, recesija se podržava, zaduživanje u inozemstvu raste, a mobilnost je radne snage jednosmjerna i transoceanskog je karaktera; u fazi dok se ne dosegne odgovarajuća razina konkurentnosti i pune zaposlenosti liberalizacija vanjsko-trgovinskog sistema dostatna je za održavanje konkurentnog ambijenta na domaćem globalnom i međuregionalnom tržištu; liberalizacija kapitalnog računa platne bilance zemlje mora tek fazno slijediti liberalizaciju financijskog sustava i proces dosizanja pune zaposlenosti i konkurentnosti privrede.

REGIONAL ASPECT OF STRATEGY OF RECOVERY AND FURTHER DEVELOPMENT OF CROATIAN ECONOMY

Summary

The final thesis is that global Croatian strategy of economic development must involve inter-regional dimension in such a way to:

- (1) Provide a set of macroeconomic level based policies which act integrally in Croatian economic space; to this is nowadays oriented budget and public funds policy which ensures integrity of functioning of government employment, infrastructure, government administration, health care, education and science, security and country defense; inter-regional aspect of functioning of these activities denotes regional structuring of current and investment demand which influence preferentially local and national economic activities in the sense of amortization the recession characteristics of economic development of particular region, but to the certain level.
- (2) Provide functioning of monetary, banking and financial system, money and capital market, in such a way that they act integrally at Croatian unique economic territory; this should be dominant criterion in the stage of recovery of economy, in the phase of improving its competitiveness as preparation for European integration systems; in this stage this supports comparative advantages both at the level of country and at the inter-regional level; for this is appropriate currency exchange rate policy with larger “depreciation distance” opposite to so-called long-term balanced real rate of exchange; in additional phase “of full employment” it will be stronger the application of exchange rate policy with smaller depreciation distance and stronger integration activity oriented to European unique market already at regional and inter-regional level; in nowadays circumstances of labour non-mobility and inadequate capital mobility in a country,

but from abroad to the country as well, Croatian economic space disintegrates by policy of exaggerated appreciation of national currency, recession is supported, foreign indebtedness increases, and labour force mobility is unidirectional and of transoceanic character; until adequate level of competitiveness and full employment is reached, liberalization of foreign-trade system is sufficient for maintenance of competitive environment at global domestic and inter-regional market; liberalization of balance of payment capital account of a country must only by stages follow financial system liberalization and the process of reaching full employment and competitiveness.